

Araştırma Makalesi • Research Article

İBN MİSKEVYH VE TEHZİBU' L AHLAK ADLI ESERİNİN AHLAK FELSEFESİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

An Analysis of Ibn miskeveyh and His WORK Tehzibu' l Ahlak in View of Moral Philosophy

Zeynel Abidin Durmuş

ORCID: 0000-0003-2973-457X/ Öğretmen/ Millî Eğitim Bakanlığı

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 19 Şubat 2021

Kabul tarihi: 27 Mayıs 2021

Anahtar Kelimeler: Ahlak, İbn Miskeveyh, Tehzibu' l Ahlak, Filozof, Ahlak Felsefesi.

ÖZ

Bireylerin ahlaki açıdan gelişimi, insanlık tarihi açısından önemli konular arasında yer almaktadır. Dinlerin ahlak ilkesine dair emirleri ve filozofların ahlak hakkındaki düşünceleri, ahlak kavramının açıklanmasına kaynak teşkil etmiştir. Bu noktada İslam ahlak düşüncesini ve Yunan filozoflarının, ahlak felsefesine dair düşüncelerini sentezleyen İbn Miskeveyh'in ahlak kavramına dair düşüncelerini tanımak, ahlak kavramını anlamak açısından yararlı olacaktır. Bu makalede İbn Miskeveyh'in ahlak, metafizik, psikoloji ve nübüvvet alanındaki felsefi görüşlerine atıfta bulunulmuştur. Makalenin devamında ise İbn Miskeveyh'in önemli çalışması olan Tehzibu' l Ahlak adlı eserinde yer alan ahlakın değip değişmeyeceği, gerçek iyilik ve mutluluğun ne olduğu, sevginin insan hayatındaki yeri, dost seçimi ve çocuk terbiyesi konuları hakkındaki düşünceleri ve bu düşünceleri ortaya koyarken etkilendiği filozoflar hakkında bilgi verilmektedir.

ARTICLE INFO

Article history:

Received: 19 February 2021

Accepted: 27 May 2021

Keywords: Morality, Ibn Miskeveyh, Tehzibu' l Ahlak, Philosopher, Moral Philosophy.

ABSTRACT

The moral development of individuals is among the important issues in human history. The orders of the religions on the moral principle and the philosophers' ideas on morality have been the source of the explanation of the concept of morality. At this point, it will be useful to get acquainted with the thoughts of Ibn Miskeveyh, who synthesized the Islamic moral thought and the Greek philosophers' thoughts on moral philosophy, in terms of understanding the concept of morality. In this article, the philosophical views of Ibn Miskeveyh in the field of metaphysics, psychology, prophethood, which influenced his moral thought, were referred. In the continuation of the article, information about whether morality can be touched by Ibn Miskeveyh in his important work, Tehzibu' l Ahlak, what real goodness and happiness are, the place of love in human life, the choice of friends and child dressing, and the philosophers he was impressed with while presenting these thoughts. Are given.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: zeynel.abidin02@outlook.com.

GİRİŞ

İslam düşünce tarihinde yaşadıkları dönemi ve kendinden sonraki dönemleri, fikirleriyle etkileyen birçok düşünür bulunmaktadır. Bu düşünürlerden biri de İbn Miskeveyhtir. Onu, yaşadığı dönemde öne çıkaran ve sonraki kuşakları etkileyen özelliği, tarih ve metafizik alanında eserler kaleme almasından ziyade kendi dönemine kadar özgün ve detaylı olarak ele alınmayan ahlak hakkındaki düşünceleridir. İbn Miskeveyh, Kindi, Farabi, Amiri ve İhvan-ı Safa ile gelişim gösteren ve kendisiyle aynı dönemde yaşayan İbn-i Sina'nın katkılarıyla bir sistem haline dönüşen felsefi düşünce içinde, ahlak kavramının, zayıf kaldığını fark etmiş ve ahlak alanına özel bir önem atfetmiştir.

1. İbn Miskeveyh'in Felsefi Düşünceleri

1.1. Metafizik

İbn Miskeveyh'in metafiziğe ait fikirleri, Tanrı-evren ilişkisi, Tanrı'nın varlığını delillendirme ve kozmik varlıkların hiyerarşisi üzerine yoğunlaşmıştır. İbn Miskeveyh'e göre Tanrı'nın ispatı, varlığı itibariyle apaçık bir gerçeklik olması itibariyle kolay, fakat insan aklının bu varlığı kavrayabilmesi, göz karmaşası türünden bir acziyete düşmesinden dolayı zor bir konudur. İbn Miskeveyh'e göre insan diğer varlıklarla duyuşsal algılama itibariyle ortaklık gösterse de metafizik ilkeleri, aklıyla kavrayabilmesi noktasında onlardan ayrılır. Fiziki varlığa ilişkin duyu algılamaları varlık âlemindeki değişimlere bağlı olarak değişirken, metafizik ilkelerin akli bilgisi değişmez. Metafizik âlem sabittir. Dolayısıyla insan, duyuşlar âleminin değişen algılarıyla oyalanmak yerine, değişmeyen akli metafizik âleme yönelerek kalıcı mutluluk ve lezzetlere ulaşmalıdır. (Miskeveyh, Tanrı-Nefs-Nübüvvet El-Fevzü'l-Asğar, 2020)

Yine İbn Miskeveyh'in, Tanrı'nın varlığını ispat etme noktasında faydalandığı vasıtalardan biri de hareket delilidir. İbn Miskeveyh, Aristoteles'in düşüncesi içerisinde yer alan kendisi hareket etmeyen hareket ettirici varlık düşüncesini alıp geliştirerek, Tanrının varlığını delillendirmeye çalışmıştır. İbn Miskeveyh fenomenler dünyasında her değişimin bir hareket olduğunu ve hareketin, en bariz olgu olduğunu ifade etmiştir. (Bayrakdar, İbn Miskeveyh, 1999)

İbn Miskeveyh Tanrı'nın varlığını ispat etmeye çalışırken bir yandan da Tanrı'nın birliğini ispat üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu noktada İbn Miskeveyh, Farabi ve Kindi'nin ilk sebep olarak Tanrı'nın mürekkep bir varlık olamayacağı görüşünden hareketle açıklamaya çalışmıştır. İbn Miskeveyh'e göre tanrı, cisim değildir ve cisme ait çokluk, birleşme ve hareketle bağdaştırılamaz. Çünkü cismin özelliklerinden olan çokluk, birliğe zıtlık oluşturur. "Birleşim ve hareket ise başka bir yapan (müessir) ve hareket ettiren (muharrik) varlığın kabulünü gerektirir." (Miskeveyh, Tanrı-Nefs-Nübüvvet El-Fevzü'l-Asğar, 2020)

İbn Miskeveyh Tanrı'nın sıfatlarını olumsuz yaklaşım (burhânü's-selb) ile açıklamaktadır. Ona göre Tanrı nedir? yerine Tanrı ne değildir? sorusuyla tanrının sıfatlarını açıklamak gerekir. Aksi takdirde Tanrı hakkında insana ait terimlerle konuşmak insanı, Tanrı hakkında insan biçimci (antropomorfizm) bir anlayışla karşı karşıya bırakacaktır. "Tanrı her türlü olumlu niteliğin yaratıcısı olarak bütün sınırlı nitelendirmelerin ötesinde kabul edilmelidir." (Şenel, 2018).

İbn Miskeveyh, Tanrının varlığı ve birliğini ispat konularına değindikten sonra, Tanrı-evren ilişkisini açıklamakta ve bu açıklamasında Farabi'nin sudur teorisini kullanmakla birlikte bu teoriyi, yoktan yaratma ilkesiyle de uzlaştırmaya çalışmıştır. İbn Miskeveyh, evrende yer alan varlık âleminin içerisinde bir hiyerarşinin var olduğunu ve bu hiyerarşi içinde bulunan varlık mertebelerinin birbirine yapışık halde olduğunu ifade etmektedir. Bu mertebelenişi, İbn Miskeveyh ana hatlarıyla ve en aşağıdan başlamak üzere inorganik cisimler, bitkiler, hayvanlar, beşerî varlık ve melekler şeklinde açıklamaktadır. Dolayısıyla basitten karmaşığa, inorganik olandan giderek karmaşık yapı kazanan organizmalara, nihayetinde fizikî varlıktan metafizik varlık alanına doğru yükselen bir kozmolojik hiyerarşi söz konusudur. İbn Miskeveyh'e göre her mertebenin kendi içerisinde değişik katmanları bulunmaktadır. Hayvan türünün en üst katmanında yer alan maymunların oluşturduğu son aşama ile insanlık mertebesinin ilk ve en aşağı mertebesi bitişmiş olur. İnsanlık mertebesinin sınırı ile de

meleklerin ufku bitişiktir. "İbn Miskeveh türler arası alt ve üst sınırdan da söz etmesinin yanında bu teorinin çağdaş anlamdaki evrimle bir ilişkisi yoktur." (Bayrakdar, İbn Miskeveyh, 1999).

İbn Miskeveyh'in ahlak düşünceleri üzerinde Tanrının varlığı, Tanrının birliği ve Tanrı-evren konularının etkisi göze çarpmaktadır. İbn Miskeveyh insan cevherinin varlığının Allah'ın iradesine bağlı bulunduğunu, gerçek lezzet ve mutluluğun kaynağının mutlak iyi olan Allah olduğunu ve gerçek coşku ve sevincin zirvesine, Allah'a duyulan aşk ile ulaşılabileceğini ifade ederek ahlak kavramının kaynağını, metafizik görüşlerinde de yoğunlaştığı Allah'ın varlığı ve birliği konularına dayandırdığı görülmektedir.

1.1.2. Psikoloji

İbn Miskeveyh'in psikolojiye ait fikirleri Platon ve Aristoteles'in klasik ruhçuluk ilkesiyle bağdaşmaktadır. İbn Miskeveyh'in psikoloji düşünceleri metafizik ve ruhun güçleri konusuna dayanmaktadır. Onun metafizik psikolojisi, nefsin cisim ve cisme ait bir parça olmadığı, tam aksine nefsin manevi bir cevher olmakla beraber ölümsüz olduğu fikrine dayanır. İbn Miskeveyh bu durumu şöyle açıklar; Cisim bir şekil aldığıda başka bir şekil alamaz. Oysaki ruh birden fazla bilgi formunu kabul edebildiği gibi duyular ve akledilebilir formları da idrak edebilmektedir. Bu da sonuç olarak insanın bütün duyuları, bilgilerden gelmeyip soyut bilgiye, cisimsel olmayan ruhsal bir melekeyle de ulaşabilmektedir. (Saruhan, İbn Miskeveyh, 2015).

Nefsin manevi bir cevher oluşu Risâle fi'n-nefs ve'l-'aql adlı eserde İbn Miskeveyh tarafından açıklanmıştır. İbn Miskeveyh, Stoacılar'ın insan ruhunu doğal bir ısı (pneuma) olarak tanımlamasına karşı çıkmıştır. O, doğal ısının hayati bir ilke olmasına karşın ilkesel bir özellik taşımadığını savunur. Aksi halde doğal ısı eğer hayati bir ilke olsaydı, cansız varlıklardaki ısının da cansızlara hayat vermesi gerekirdi.

İbn Miskeveyh'in psikolojisinde, ruhun ölümsüzlüğü konusu önemli bir yer tutar. Onun bu konudaki düşünceleri Aristoteles, Platon, Proclus'a dayanır. İbn Miskeveyh canlı, sürekli ve ölümsüz olan ruhun, biri akla diğeri maddeye doğru iki yollu bir hareketi olduğunu söylemektedir. Akla yönelen ruhun kendi ilkeleriyle birleşerek kurtuluşa ereceğini, maddeye yönelen ruhun ise, cismin çokluğu içerisinde boğularak kendinden uzaklaşacağını ve mutsuz olacağını ifade etmiştir. (Miskeveyh, Tanrı-Nefs-Nübüvvet El-Fevzü'l-Asğar, 2020)

1.1.3. Nübüvvet

İbn Miskeveyh, nübüvvet konusunda ilk İslam filozofu Farabiyi takip ederek muhayyile ve feyz kavramlarını birleştirmiştir. O, metafizik gerçeklerin algılanışı filozofta felsefi gelişime, peygamberde ise fezeyan sonucu gerçekleştiğini; yüksek hakikatlerin, peygamberin muhayyilesinde, filozoftan farklı olarak, duyu planında algılanabilir örneklerle dönüştüğünü iddia eder. Ayrıca İbn Miskeveyh peygamberi, vahiy alabilmesi için yaratılmış özel bir fitrata ve insanlarda bulunmayan özel bir güce sahip olmakla açıklar.

İbn Miskeveyh filozof ve peygamberlerin ifade ettiği hakikatlerin birbiriyle çelişmediğini söyler. Aralarındaki tek farkın filozofun aşağıda duyular âleminde akledilir hakikatlere felsefi gayretleriyle yükselmesi, peygamberin ise kendisine indirileni telakki etmesi şeklinde açıklar. "Filozof için yükselme gerçekleşirken, peygamber için iniş söz konusu olmaktadır." (Bayrakdar, İbn Miskeveyh, 1999).

2. Ahlak Görüşleri

İbn Miskeveyh, ahlak felsefesini psikoloji üzerine kurmuştur. O ahlakı; hepsi güzel olan ve zorlanmadan yapabileceğimiz eylemlerin oluşmasını sağlayan psikolojik kabiliyet olarak tanımlar. İbn Miskeveyh ahlakın değişip değişmeyeceğini şöyle açıklar: İnsan eğitim ve öğretimle değişebilecek bir mizaçta yaratılmıştır. Taşın yere düşmesi ya da ateşin yukarı çıkması doğal olaylar olup değiştirilemez. Oysaki ahlaki özellikleri değiştirmek mümkün olduğuna göre, bu konunun değiştirilemez doğal olaylarla bir ilgisi yoktur. Ona göre insan cevherinin varlığı, Allah'ın iradesine bağlı olmakla birlikte iyileştirilmesi, insanın kendisine bırakılmıştır. (Miskeveyh, İbn Miskeveyh Ahlak Eğitimi Tehzibu'l ahlak, 2017)

İbn Miskeveyh Platonun etkisiyle nefsin üç özelliğinin olduğunu söyler. Bunlar akıl, cesaret ve şehvettir. Bu özelliklere bağlı olarak hikmet, cesaret ve iffet erdemlerinin uyumuyla dördüncü bir erdem “adalet” ortaya çıkar. İbn Miskeveyh, adaleti üç farklı boyutta ele alır ve şöyle açıklar; bunlardan doğal adalet, evrendeki denge, doğal uyum ve birliği ifade eder. Hukuksal adalet; evrensel ve yerel hukukun ilkeleridir. İlahi adalet ise; metafizik sisteme hükmeden denge ve düzen olarak açıklar. (Miskeveyh, İbn Miskeveyh Ahlak Eğitimi Tehzibu'l ahlak, 2017)

İbn Miskeveyh platonun erdem anlayışında değişiklik yaparak, “iffet” ile birlikte “cömertlik’i”; “cesaret” ile birlikte “hilm’i” temel almıştır. O, erdemın zıtlıklarını irdelerken Stoacıların etkisi altında kalmış; erdemleri detaylı bir şekilde incelerken de Platon’un “eksiklik” ve “aşırılık” düşüncesinden hareketle orta yol bulmaya çalışmıştır. İbn Miskeveyh’ göre erdem; “eksiklik” ve “aşırılığın” tam ortasıdır. (Saruhan, İbn Miskeveyh, 2015)

İbn Miskeveyh, erdem ve eylem arasındaki farkı şöyle açıklamaktadır; Bir insan iffet eylemine yakışan bir işi, iffet erdeminden dolayı değil de, herhangi bir çıkar, gösteriş ya da korku gibi güdülerle yapabilir. Fakat bu tür davranışlar, o insanı erdemli bir kimse yapmaz. İbn Miskeveyh, insanda iki tür yetkinliğin olduğunu ifade eder. İnsanın teorik yetkinlikle tam bilgiye; pratik yetkinlikle de tam karaktere ulaşacağını söyler.

İbn Miskeveyh, Aristoteles’den esinlenerek iyinin, her şeyin gayesi olduğunu ifade eder. Gaye için faydalı olana ve gaye gibi araçlara da iyi denilebileceğini söyler. O, mutluluğu, göreceli bir iyilik ve iyiliğin bir özü olarak tanımlar ve onun ayrı ve bağımsız bir öz olmadığını söyler. İbn Miskeveyh şöhret, şeref, zenginlik, sağlık, başarı ve doğru düşünmeyi mutluluk kapsamında değerlendirmiş ve bu noktada Aristoteles’in Nikomokhos Ahlak’ı ve Porphyrius’un düşüncelerinden etkilenmiştir. (Şenel, 2018)

Mutluluğu lezzete benzeten İbn Miskeveyh lezzeti, aktif ve pasif lezzet olmak üzere ikiye ayırır. Pasif lezzetleri, düşünme yeteneğinden yoksun canlılarla ortak yönümüzü ifade eden, bedensel arzu ve intikam gibi duygular olarak açıklar ve bunların hayvansal lezzetler olduğunu söyler. Aktif lezzet ise akıl sahibi insanların işidir. Bu sebeple mutluluk, aktif bir lezzettir. Lezzet, varlıkların varoluş amacına ulaşması ve bunu idrak etmesi olduğundan olgunluk düşüncesiyle de ilgilidir. İbn Miskeveyh’e, göre gerçek lezzet ve mutluluğun kaynağı mutlak iyi olan Allah’tır. Her varlık ona âşıktır. Gerçek coşku ve sevincin zirvesine, Allah’a duyulan aşk ile ulaşılabilir. O, bu ve öte dünyada iyiyi aramanın dışında, mutluluğu mümkün görmemektedir. İnsanların mutluluğunun sosyal hayat içerisinde olduğunu söylemektedir. (Akçaoğlu, 2010)

Sevginin insan hayatı için öneminden bahseden İbn Miskeveyh, çıkara, hazza, iyiye ve bu üç kavramın bağlı olduğu dört çeşit sevgiden bahseder. Yaşlıların dostluğunun menfaate, çocukların dostluğunun hazza dayalı olduğunu ileri sürer. Kalıcı dostlukların iyiye dayandığını söyler. İbn Miskeveyh, Tanrıya ve öğretmene olan sevgiden söz eder. Tanrı sevgisine ulaşanların az olduğunu, öğretmenin manevi bir baba ve eğitici olmasından dolayı mutluluğa ulaşmada bir rehber olarak görür.

Dostluk konusuna da değinen İbn Miskeveyh, dostluğu kutsal ve faydalı bir gereksinim olarak açıklar. Dostluğa zarar veren kişilerin, altın ve gümüşte sahtekârlık yapan kişilerden daha kötü olduğunu ifade eder. Mutlu insanın, dostlar kazanan kimse olduğunu söyler. Liderler ve sultanların da dosta muhtaç olduklarını ifade eden İbn Miskeveyh gerçek dostların, sultanlara halkın gerçeklerini daha iyi anlattığını belirtir.

İbn Miskeveyh’e göre dost seçiminde dost seçilecek kişinin çocukluğunda akrabalarına nasıl davrandığına; maddi değerlere önem verip vermediğine bakılır. İnsan kelimesinin kökünde yer alan ünsiyet, dostluk ve arkadaşlık kavramlarının anlamlarının üzerinde durarak insanın toplum içindeki konumuna ve önemine dikkat çeker.

İbn Miskeveyh aşk konusunda Aristoteles’in kişinin kendini sevmesinin bir ifadesi düşüncesinden farklı olarak; O, kişinin kendisini sevmesini sınırlandırması ve başkasını sevmesi olarak

açıklar. Adaletin korku ve kuvvetle ortaya çıktığını; sevginin birlikten doğduğunu ifade eder. Sevgiyi hükümdara, adaleti bakana benzetir. (Saruhan, İbn Miskeveyh, 2015)

SONUÇ

Yunan felsefi eserlerinin Arapçaya tercüme edilmesi İslam düşünce tarihinde fikirsel olarak değişimleri de beraberinde getirmiştir İslam Filozoflarından Kindi, Farabi, İbn Sina, İhvan-ı Safa gibi İslam filozoflarının metafizik, psikoloji ve tarih gibi konularda ortaya koymuş olduğu düşünceler bu değişimin göstergesidir. İbn Miskeveyh yukarıda saydığımız İslam filozoflarının yoğunlaştığı düşünceler arasında ahlak kavramının zayıf kaldığını tespit etmiş ve bu alana özel bir önem atfetmiştir.

İbn Miskeveyh'in ilmi düşüncesinin tekâmülünde, devlet adamlarının desteği ve yaşadığı dönemdeki düşünürlerin büyük katkısı olduğu gözlemlenmektedir. O bu desteklerle beraber metafizik, psikoloji ve ahlak alanında Yunan filozoflarının düşüncelerini İslam inanç esaslarıyla sentezleyerek açıklamaya çalışmıştır.

İbn Miskeveyh, ahlakın eğitimle değişebileceği, dost seçimi, gerçek mutluluk ve iyiliğin ne olduğu, sevginin insan hayatındaki yeri ve çocuk eğitimi konularındaki ahlak düşünceleri yaşadığımız modern çağda ahlak kavramına hem teorik hem de pratik açıdan ışık tutmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akçaoğlu, H. (2010). Aristoteles ve İbn Miskeveyh'de Ahlak (Mukayeseli Bir Araştırma). Elâzığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Altıntaş, M. E. (2016). İbn Miskeveyh. M. KÖYLÜ, & A. KOÇ (Dü) içinde, Klasik İslam Eğiticileri. İstanbul: Rağbet.
- Bayrakdar, M. (1999). İbn Miskeveyh. TDV İslam Ansiklopedisi (s. 201-208). İçinde İstanbul.
- Çağrı, M. (2006). İslam Düşüncesinde Ahlak. İstanbul: Dem.
- Çağrı, M. (2011). Tehzibu'l Ahlak. TDV İslam Ansiklopedisi (Cilt 40, s. 328-330). İçinde İstanbul.
- Kandemir, S. (2017). "Tehzibu'l Ahlak" Eserlerinin Ahlak Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi. Marife dini araştırmalar dergisi, 17 (2).
- Miskeveyh, İ. (2017). İbn Miskeveyh Ahlak Eğitimi Tehzibu'l ahlak. (A. Şener, İ. Kayaoğlu, & C. Tunç, Çev.) İstanbul: Büyüyenay Yayınları.
- Miskeveyh, İ. (2020). Tanrı-Nefs-Nübüvvet El-Fevzü'l-Asğar. (M. Z. Sezer, & E. Alagaş, Çev.) İstanbul: Endülüs Kitap.
- Saruhan, M. S. (2015). İbn Miskeveyh. B. A. ÇETİNKAYA (Dü.) içinde, Doğudan Batıya Düşüncenin Serüveni Felsefe, Ahlak ve Kelamın Sentezi (Cilt 6). İstanbul, Beyoğlu: İnsan.
- Saruhan, M. S. (2010). İbn Miskeveyh Düşüncesinde Tanrı ve Alem. Ankara: İlahiyat.
- Sunar, C. (1980). İbn Miskeveyh ve Yunan'da ve İslam'da Ahlak Görüşleri. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.